

стручен труд

УДК 398.2(497.4)(049.3)

A TREASURY OF SLOVENIAN FOLKLORE(Kropej.M.; Šmitek. Z.; Dapit. R. (Eds). 2010. *A Treasury of Slovenian folklore: 101 folk tales from Slovenia*. Didakta: Ljubljana)

Неодамна издавачката кука Дидакта од Љубљана го објави ексклузивното издание *A Treasury of Slovenian Folklore. 101 Folk Tales from Slovenia* под уредништво на Моника Кропеј, проф. Змаго Шмитек, и Роберто Дапит, и во превод на Барбара Кер и Џон Мид.

Змаго Шмитек е редовен професор во пензија на Универзитетот во Љубљана (Катедра за етнологија и културна антропологија). Предава *Антропологија на религија и Етнологија на Азија*. Моника Кропеј е научен советник во Институтот за етнологија при Словенечката академија на науките и уметностите, и нејзиното поле на интерес го вклучува истражувањето на наративниот фолклор, историјата на етнологијата и митологијата. Роберто Дапит е доцент по книжевност и антропологија на Универзитетот во Удине, и негова специјалност претставуваат лингвистички и етнографски анализи. Во таа смисла заедно со Моника Кропеј ги истражуваат наративите на Словенците кои живеат во резиданската област во Италија. Дел од тој материјал е претставен и во Антологијата.

Проектот произлезе, како што велат приредувачите, од едноставна причина што традиционалната народна приказна во современиот наративен свет во Словенија почнува да исчезнува, а во оваа антологија се претставуваат возбудливите, кратки, предизвикливи и досетливи народни приказни од словенечката традиционална култура од 19, 20 и 21 век. Во неа се вклучени етиолошки приказни, кои ни даваат необични, уникатни, но понекогаш и универзални објаснувања за начинот на кој се создадени светот и животот. Специфичните ојкотипови ќе бидат претставени во овој мал осврт. Покрај нив, вклучени се и приказни за митски креатури, волшебни суштества, кои му припаѓаат на природниот свет, атански појави и натприродни чувари на подземното благо. Карактерите се јавуваат во распон од волшебници, вештерки, бајачи и останати сказочни суштества, не заборавајќи ги ни смртните јунаци и историските фигури.

Приказните застапени во антологијата потекнуваат од различни региони на словенечката етничка територија, задржувајќи го оригиналниот дијалект на кој се снимени. При преводот е направен голем напор да не биде нарушено ова битно фолклористичко начело.

Презентираните оригинални словенечки творби претставуваат избор од приказни, кои во облик на ракописи, фонотечен архивски материјал или публикувани зборници циркулираат во словенечката народна култура во периодот од 19 до 21 век. Секој раскажувач говори на сопствениот специфичен дијалект и намерата на уредувачите им беше да ги преведат на популарен англиски.

Словенечкиот фолклор изгледа дека го има сочувано својот најбогат традиционален облик благодарение на оние што живеат по должината на границите со соседните земји, кои ги понесоа со себе остатоците од нивното домашно, автохтоно знаење и го имаа сочувано многу често во облик на една многу архаична традиција.

Иако приказните потекнуваат од различни словенечки региони, темите што се јавуваат во некои од нив се често пати слични или идентични и паралели можат да се пронајдат и кај други народи. Усната традиција нема географски граници и таа патува ширум светот, заедно со популациите. Деталите, како на пр., оригиналните имиња на различни карактери се многу често изгубени во текот на патувањето, но приказната останува помалку или повеќе иста. Впрочем, оваа особеност не ѝ е туѓа ниту на македонската фолклорна граѓа. Раскажувачот постојано ја преобликува приказната и ова тогаш го одразува неговото искуство, локација, знаење и тенденција за дотерување на приказната за неговата посебна публика.

Традиционалните приказни, кои беа усно пренесувани од генерација на генерација, сега се сочувани во книги и други медиуми. Тие ни даваат голем увид во тоа како живееле луѓето во минатото, што правеле и на кој начин го перцепирале светот. Овие приказни, некои од нив сосем застрашувачки, се секогаш одново привлечни и интересни, а понекогаш содржат и поучни компоненти. Оттука, наративите служат како прирачник на децата во нивното обликување и перцепција на светот, да научат да го разликуваат доброто и правичното, од опасното и лошото и да научат како да се однесуваат во природата и заедницата.

Денес во Словенија, традиционалните народни приказни и бајки постепено исчезнуваат од општиот наративен репертоар. Постарата популација, особено од споменатите региони повремено ги прераскажуваат бајките, легендите или приказните, коишто биле слушнати во кругот на нивните пријатели, или семејството. Старите приказни на кои наидуваме во денешно време се не само поретко на репертоарот на добрите информатори, туку се и многу покуси од оригиналните, што е условено од стилот на живеење и појавата на новите медиуми. Ова генерално се должи на фактот што ние имаме

помалку слободно време. Некои од приказните што се вклучени во Зборникот беа дешифрирани од теренските материјали добиени од информаторите.

Како што наведува авторката Моника Кропеј, *народните приказни во оваа книга остануваат верни на оригиналните нарации, кои беа снимени на касети, беа преземени од различни ракописи и архиви, или едноставно беа објавени во Зборниците во споменатиот период (19-21 век).*

Многу интересно Змаго Шмитек ги согледува народните приказни како „народна наука“, давајќи го одговорот на прашањата „кој, што, како, зошто и кога и каде“ на нашата егзистенција. Тие ја поентираат човековата ненасита желба за одгатнување на тајните на универзумот. Овие приказни, според него, би можеле да бидат третираны како претходница на природните науки.

Тешко е да се одвојат митовите од експликативните народни приказни. Вообичаено, митовите се категоризирани како дефинирање на потеклото на нашиот универзум, општество и културата. Во согласност со ова, ние понатаму правиме разлика меѓу оние приказни што нудат основна вистина (и кои, сходно на тоа се поблиски до митовите), оние што нудат креативна нарација за природните феномени, и оние во кои објаснувањето е сведено на некое безначајно докажување. Самиот читател, оттука може да направи своја сопствена класификација а пропо понудените приказни од оваа книга: кои од нив ја преземаат оригиналната сериозност и автентичност, наспроти оние што претставуваат хумористичен и ингениозен рефлекс на помладите генерации наратори.

Неколку зборови околу периодизацијата: Споменаваме дека митовите досегнуваат до самиот почеток на човештвото. Нашите објаснувања за потеклото на светот, луѓето, земјотресите, плодното земјиште (црница), планините или регионот на Карст, се поврзани со старата митолошка традиција. Во некои случаи персонификацијата на природата може, исто така, да биде многу стара, на пр., давањето на човечките особини на растителниот свет. Поновите објаснувања се, исто така, поврзани со предметите како на пр., колата со едно тркало или автомобилот и сл.

Првата приказна е поврзана со создавањето на светот. Забележана е во 1855 год. од страна на словенечкиот писател и етнограф Јанез Трдина. Иако, некои истражувачи, се на мислење дека Трдина сам ги измислувал овие приказни, сепак тој оставил зад себе вистински народни приказни, кои се раскажувале. Доказ за ова можат да послужат и варијантите на овој тип приказни, кои се среќаваат во

соседните земји, како и во некои пооддалечени како на пр., во Македонија и во Бугарија (Драгоманов).

Митолошкиот циклус на словенечките наративи, исто така, вклучуваат и народни објаснувања дека нашата Земја плови на вода. Словенечката народна песна за рибата Фароника ни кажува за тоа како рибата го носи на свој грб целиот свет. Помеѓу приказните, кои се толку распространети и за кои сметаме дека имаат универзално човечко културно наследство спаѓаат и оние што ја опишуваат сликата на човекот или на животното на светлата страна на месечината. Некои Словенци таму ги виделе: ковачот, орачот или дрвосечата, човекот што ја направил почвата плодна, предилката (жената која преде), та дури и Свети Флориан. Слични легенди во кои се јавуваат разни светци и волкот или мечката, беа, исто така, познати и на многу други места, од Франција до централна Европа, а ги имаме и во Македонија. Словенечкиот ојкотип го претставува поместувањето на дејството од земјата на небото.

Потеклото на молњата се сметаше дека се наоѓа во една огромна пештера на „светата планина“ во која се претпоставуваше дека живее ѓаволот или змејот, и кој не беше ништо друго до подоцнежна замена на поранешното претхристијанско божество или демон. Штаерските земјоделци веруваа дека камената или бронзена секира, којашто ја користеа на своите полиња, претставува само остатоци на молњата. Во согласност со популарното верување, громот во реалноста претставува, всушност, бука предизвикана од огнената кола со која патуваše Илија низ небото. Интересно е да се спомене дека луѓето од Корошкиот регион ги толкуваат остатоците од староримските патишта како траги од огнената кола на Илија (Elijah). Во согласност со традицијата, старите могили би можеле да ја претставуваат локацијата на златниот ковчег на Атила.

И исто така, во согласност на старите верувања, единствено гигантите (циновите) – Ајди – беа во можност да ги изградат сидините, кои ни се познати како Римски руини. Приказната за дуелот на Крешник со змејот, кој се објаснува како потекло на дождот, е познато во близината на градот Птуј, каде што населението раскажува и многу други работи поврзани со овој митолошки јунак. Во овој зборник е, исто така, вклучена и приказната за потеклото на виножитото и неговиот симболизам.

Словенечкото фолклорно објаснување на потеклото на човекот, исто така, прераскажува како Господ ги создал земјата, сонцето, месечината и ѕвездите. Шмитек укажува дека слични приказни за потеклото на човекот се распространети секаде ширум Европа, дури и

во Финска. Во согласност со старите талентирани раскажувачи, првите жители живеја во „златната ера“, кога сè беше убаво, но ја трошеле својата среќа непромислено. Исто така, е забележлива приказната за тоа како луѓето го откриле огнот, затоа што на сите нас ни е познат старогрчкиот мит за Прометеј. Во овој контекст авторите се одлучија за варијантата од долината Резија (словенечка лингвистичка покраина во Италија), но покрај неа приредувачите откриваат уште една во близината на градот Камник (Роберто Дапит). Интересно е што слични варијанти се снимени и во Сардинија. Приказната околу причината за просперитетот на Горењскиот регион, исто така, е сместена во овој Зборник поради тоа што претставува еден од најраните записи од овој вид пронајден во Словенија и која ни доаѓа преку Записите на полскиот собирач Емил Коритко. Некои, дури и постари народни приказни од овој вид беа сочувани од страна на Јохан Вајхард Валвасор (Johann Weichard Valvasor) во неговото дело *Die Ehre des Herzogthums Crain* (The Glory of the Duchy of Carniola) (1689). Приказните за потеклото на плодната почва, Камничките Алпи и Корошкиот регион ги објаснуваат географските карактеристики на словенечкиот крај. Сите три, најверојатно, дека го имаат своето потекло во претхристијанската ера. Во согласност со едно од подоцнежните објаснувања, планините беа создадени во времето на Христовото вознесение, затоа што земјата стана да оди по неговите стапки за време на неговото искачување на небото. Камениот пејзаж што го создал господ со помош или грешка на ѓаволот - во облик на истурање на карпите не е позната само во Словенија, туку се раскажувала и во Словачка и во Бугарија. Некои други европски народи го замислувале Господ како ги сее карпите со вистинско сито.

Одделна група на словенечки наративи, кои објаснуваат некоја појава, ги содржат приказните за потеклото или карактеристиките на растенијата и на животните. Изборот на приредувачот проф. Змаго Шмитек, овде, вклучува само мал број примери, кои можат да бидат проширени или надодадени кон приказните зошто молњата не ги погодува одредени видови дрвја, зошто малиот крст е вистнат во брусницата, кога и зошто кукавицата престанува да кука итн. Приказната зошто пченичното зрно (клас) е толку мало – е распространета низ цела Европа, и накај исток, можат да се пронајдат траги и во средна Азија.

Кај различни европски народи се среќаваат приказначни варијанти во кои ѓаволот го создал коњот. Словенечката верзија ни кажува како ѓаволскиот дух го создал коњот, но истиот не можел да му даде живот, сè додека Господ не му вдахне живот, т.е. додека не го удри со стап.

Оваа збирка содржи малку изменета верзија од Корушка, (Карантанија), која дури на ѓаволот му дава одреден кредит. Приказните за тоа како господ ја изменува или ја надополнува работата на ѓаволот се слични: додека ѓаволот го создал глушецот – Господ го создал мачорот. Земајќи го сето ова предвид, ние можеме да резимираме дека нашите предци имале дуалистички претстави за светот.

Мотивот за борбата меѓу Господ и ѓавол е стар и познат веќе од Библијата. Записите околу заедничкото создавање на Светот од страна на Господ и ѓавол во Европа датираат уште од почетокот на 13 век. Усната традиција покажува дека овој тип на нарации ѝ е својствен особено во источна и во југоисточна Европа. Иако сатаната / ѓаволот оригинално претставува персонификација на злото, тој полаку почна да ја губи страшната слика како владетел на пеколот. Во 15 и 16 век современите европски раскажувачи почнуваат да го претставуваат и да го доживуваат во различни комични ситуации. Тој, исто така, се јави и во популарниот театар та дури и ги привлече најголемиот број посетители. Во сите случаи тој беше претставен како бавномисленка, несмасна фигура, кој токму со помош на овие квалификувати ги здобиваше симпатиите кај публиката. Ова е контекстот на експликативната приказна за виното, дабовото дрво и за коњот. На многу симпатичен и хумористичен начин е претставена причината поради која не успеваат виното и лозата во одреден крај на Словенија – едноставно како одговор на лошиот ѓавол, кој во својата алчност го смислува киселото грозје ... Оваа приказна не потсетува на српската варијанта во која св. Сава го измамува ѓаволот и на луѓето им го создава лозјето и виното, додека ѓаволот – ракијата (Ѓорѓевиќ, 1973), како и на македонската етиолошка легенда во која Господ го создава лозјето, а перфидниот ѓавол – капината.

Во истиот митски контекст, честопати хумористично, како главни протагонисти во приказните се појавуваат Господ и свети Петар, но не како ривали, туку многу повеќе, како една симпатична споредба на божествените и човечки квалификувати.

И така, претставувајќи го ова интересно издание од словенечката традиционална култура, најсрдечно го препорачуваме на македонската филолошка и етнологска јавност.

Лидија Стојановиќ